

Висновки. Мистецтво живопису – яскрава, багатогранна сторінка людської культури, вивчення якої лише розпочинається в шкільному дитинстві. Особистісні реакції, емоції, вербальні оцінки, тривалість розглядання дитиною кожного конкретного твору живопису формують основу для аналізу ціннісного ставлення, тому найефективнішим щодо запровадження, на наш погляд, є метод організації сприймання творів образотворчого мистецтва за єдиною, спільною тематикою, суголосних або різних за емоційними станами, виконаних у різних техніках і художньо-творчих манерах. Визначення єдиних понять у різних творах мистецтва, зокрема таких, як композиція, рух, динаміка, колорит (тощо), сприяє усвідомленню поліхудожньої цінності, краси й гармонії в культурному просторі.

Література

1. Книга вчителя дисциплін художньо-естетичного циклу : довідково-методичне видання // Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексна програма художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних закладах / [упоряд. М.С. Демчишин, О.В. Гайдамака]. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 768 с.
2. Падалка Г.М. Концептуальні засади мистецької педагогіки / Г.М. Падалка // Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії конференції : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Київ, 22–23 листопада 2007 р.). – К., 2007.
3. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О.П. Рудницька. – К., 2002. – 270 с.
4. Мистецтво та освіта : науково-методичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 27–30.
5. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2006–2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnal.org/articles/2008/polit34.html>.

АЛФІМОВ Д.В.

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗМІСТ ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Проблеми пошуку ефективних шляхів виховання особистості й громадянина в нових умовах є особливо важливими для загальноосвітнього навчального закладу, результат діяльності якого безпосередньо завершується рівнем сформованості в учня певних якостей. Система освіти зорієнтована на підготовку конкурентоспроможної особистості з розвинутими лідерськими якостями.

Метою статті є ретроспективний аналіз проблеми виховання лідерських якостей особистості, висвітлення поглядів філософів і педагогів різних епох на проблему виховання лідерів.

Проблема лідерства та виховання лідерських якостей особистості становить великий інтерес для вчених різних галузей. За біблійною притчею, спочатку Бог наділив людей трьома основними якостями: талантом, волею та порядністю. А потім з якихось невідомих нам причин передумав і залишив кожному представникові роду людського тільки по дві якості. Кажуть, що з тих часів і ходять по Землі порядні й вольові, але безталанні; талановиті й безвладні; вольові й талановиті, але не порядні.

У давній міфології вождів зазвичай наділяли божественними, надлюдськими здібностями. Описуючи війни, Геродот, Плутарх і Светоній говорили, передусім, про діяння великих полководців, вождів, відзначаючи їх надзвичайний розум, дух, сильну волю, риси організаторів, здатних багато чого передбачати, вгадати, надихнути людей на подвиг, зародити в них віру в перемогу.

Греки за часів Гомера бачили чотири якості, які були необхідні ідеальному керівнику-лідеру: мудрість Нестора, справедливість Агамемнона, хитрість

Одіссея, енергійність Ахіллеса. Гомер підкреслював, що в дійсності ідеального керівника не існує, до нього можна лише наблизитися.

Ранні філософи-софісти (Горгій, Протагор, Гіппій, Продик) виступали з критикою общинно-патріархальних ціннісних орієнтирів виховання, ставили завдання реалізації “природи людини” – її намагань та вигод, її лідерських і ділових рис.

Подібний підхід характерний і для інших мислителів античності, які зверталися до теми лідерства: Конфуція, Платона, Сократа, Плутарха, Арістотеля. Так, Конфуцій говорив, що великий керівник повинен володіти тонким і глибоким проникненням у характер і почуття своїх працівників. Сократ прагнув знайти точний метод, який полягав би, насамперед, у самопізнанні. Пізнання починалося з ретельного аналізу самого себе як духовної істоти, яка мислить і діє. Після завершення аналізу механізму свого духовного апарату, на думку Сократа, мудрець міг правильно вирішити проблему життя, пізнати об’єктивно існуючу істину, розкрити найкращі свої якості. У платонівських діалогах вустами Сократа стверджується, що керівнику необхідно бути красномовним, уміти управляти. Платон підкреслював, що правитель має отримати належне виховання, бути мудрим, тому що саме мудрість необхідна для управління людьми. На його думку, добродетельність царів – філософствувати; добродетельність підданих – підкорюватися. Філософ звертав увагу на те, що правитель повинен не тільки вміти впливати на підлеглих примусом, а й бути здатним переконувати людей.

Великий Арістотель прагнув повернути процес пізнання обличчям до життя й перетворити його на засіб розвитку особистості. На думку філософа, все життя є процес розвитку, який здійснюється не під впливом зовнішніх сил, а як внутрішній розвиток кращих якостей людини.

Стоїки (Зенон та ін.) стверджували, що у світі панує необхідність, людина не може їй протистояти, але “мудрого необхідність веде, дурного ж – волочить”. Мудрість лідера стримує афекти за допомогою чесності (розсудливості, невибагливості, справедливості, мужності). Стоїчна етика на вершину людських якостей висуває добродетельність – єдине благо (шлях у злагоді з розумом). Стоїчний мудрець-лідер (як ідеал людини) відзначається терпимістю та стриманістю.

Ще більшу, ніж у Греції, практичну спрямованість мали підходи до виховання лідерів у Давньому Римі, що пояснюється великою потребою в ділових кадрах для управління світовою імперією. Римська педагогіка виділяла ясні та практичні завдання виховання, які були продиктовані потребами господарського розвитку, державно-адміністративного будівництва й військовими цілями. Квінтіліан, один з найвидатніших представників Давнього Риму, визначив ряд педагогічних принципів, серед яких важливим є виховання таких якостей особистості: вдумливість, ґрунтовність, честюлюбство, подолання сором’язливості.

Людина середніх віків – це духовна істота, вона створена за образом і подобою Бога. Ключ до розв’язання “земних” проблем людина шукає у сфері духовності.

В епоху Відродження відомий італійський мислитель Нікколо Макіавеллі у праці “Государ” описує різні способи поведінки керівників держави. Філософ вважав, що типовий лідер-правитель досягає мети, не вибираючи засобів. У перших соціалістичних утопічних теоріях (Т. Мор, Т. Кампанелла) проголошено вимоги щодо встановлення повної рівності, добробуту, миру, розвитку кращих якостей людства.

Філософ Нового часу Т. Гоббс підкреслював, що благо народу – найвищий закон держави і його лідера. Він розробив 20 законів, сутність яких зводиться до “золотого правила”: “Не роби іншому того, що ти не хотів би, щоб вчинили стосовно тебе”.

Концепція історичного ідеалізму Бенедетто Кроче зазначає, що дух – це єдина реальність, і виявляє він себе в теоретичній та практичній діяльності людей. У теоретичній діяльності виділяються дві форми: інтуїтивне знання, спрямоване на одиничне та логічне пізнання, пов’язане із загальним, універсальним. Практична діяльність також поділяється на дві форми: економічну, спрямовану на індивідуальний інтерес, та моральну діяльність, що зумовлюється загальним благом. Причому чим більше перешкод зустрічає людина, тим ефективнішою є свобода, оскільки перешкоди не дозволяють духу деградувати.

Філософія, на думку представників прагматизму (Ч. Пірс, Дж. Дьюї, Дж. Мід та ін.), повинна займатися людськими цілями, засобами їх досягнення, вона повинна бути перетворена в інтересах того, що вигідне, корисне для нашого життя. Кращі людські якості, на думку прагматистів, народжуються в практичній дії.

У контексті нашого дослідження привертає до себе увагу ідеологія представника “філософії життя” Ф. Ніцше, який у праці “Генеалогія моралі” наголошував на прагненні людини зайняти посаду лідера як на природному інстинкті і зазначав, що лідер має право ігнорувати мораль.

Цікавою для нашого дослідження є ідея яскравого представника психоаналітичної філософії (фрейдизму) З. Фрейда, який зазначає, що без авторитету неможливо залучити народні маси до політичної діяльності, бо вони потребують авторитету, як сім’я потребує авторитетного батька. Він вбачав у лідерстві наслідки ущільненого лібідо, Г. Тард – наслідування послідовників.

На думку дослідників діалектичного матеріалізму (Л. Фейєрбах, К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін, Г.В. Плеханов та ін.), без духовного відновлення суспільства й людини немислима ніяка соціальна революція. Остання ж, у свою чергу, розкриває нові обрії, цінності й цілі діяльності людей, втілює їхні творчі зусилля, устремління до кращого, більш справедливого, чистого життя, до добрих, гармонійних міжособистісних відносин, тобто створює умови для швидкого морального прогресу суспільства й особистості. К. Маркс і Ф. Енгельс вважали головними якостями лідера сміливість, свідомість власного достоїнства, почуття гордості й незалежності.

У філософії екзистенціалізму (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.П. Сартр, А. Камю та ін.) значною якістю людини виступає обов’язок, адже завдяки йому людина здійснює акт самовизначення. У дослідженнях самої людини акцент робиться на виявленні її сутності, якостей і рис. Людина, на думку Ж.П. Сартра й А. Камю, робить себе сама, вона несе відповідальність за все, що з нею коїться. К. Ясперс вважає, що “...кожна людина повинна чітко усвідомлювати, яка її позиція й в ім’я чого вона діє. Кожна людина начебто призначена божеством жити й діяти в ім’я безмежної відкритості, справжнього розуму, істини, любові й вірності поза тим насильством, що властиво державі й церкві, під гнітом якого ми змушені жити і якому протистояти” [15, с. 239].

У логіці нашого аналізу важливе значення мають погляди сучасних зарубіжних дослідників. С. Лівайн, М. Кром у своїй книзі “Лідер у тобі” розкрива-

ють правила лідерського потенціалу для успішної кар'єри: знайти в собі сили, необхідні лідерові, спілкування будується на довірчих відносинах, люди повинні захотіти працювати добре, члени команди – лідери завтрашнього дня, справжня повага до навколишніх тощо [4].

Прослідкуємо, як відбувалось в українській філософії звернення до проблем виховання людини, розвитку її лідерських якостей.

У “Молінні Даниїла Заточника” зазначено, що розум є цінність, яка вища за багатство, воїнську доблесть і владу. Мудрість необхідна як запорука, основа добродетельності, моральності людини. Не тільки мораль треба пояснювати розумом, а й розум має спиратися на вимоги моралі. Тому запорукою мудрості людини є розвиток і виховання її власних якостей, розумових здібностей.

Представники візантійського неоплатонізму І. Вишенський, Й. Княгиницький, Й. Почаївський абсолютизували духовний початок у людині, а її призначення в земному бутті вбачали в постійному самовдосконаленні духу з метою посмертного злиття з Богом.

Ідеологи “братського руху” Ю. Рогатинець, К.Т. Ставровецький, С. Зизаній зазначали, що людська особистість удосконалюється лише через громадську діяльність. Кінцевою метою земного буття людини, її вищим благом, на їхню думку, є “народна користь”, спільне благо, яке можна досягти лише завдяки активній діяльності на користь суспільства.

В епоху зрілого Просвітництва розвивається ідея про позастанову цінність людини, пробуджується самосвідомість і гідність особи, а також почуття патріотизму та вболівання за долю Батьківщини. Ствердження гідності людини стали підґрунтям прийнятого етикою обов'язку вести людину до моральної досконалості та земного блага.

Великий філософ і педагог Г.С. Сковорода метою виховання вважав не тільки вміння знаходити істину, пізнавати явища природи, а насамперед, опанування благородних почуттів, таких як любов, дружба, вдячність. Для досягнення внутрішнього спокою й миру потрібно жити в злагоді зі своїм характером, з власною природою, розвивати схильності та обдарування, що приведе людину до свого ідеалу, свого призначення [8].

Видатні представники “філософії серця” ХІХ ст. (П.Д. Юркевич, М.В. Гоголь, Т.Г. Шевченко та ін.) визначають, що світ відкривається людині в правді тільки завдяки її духовному відродженню, активності, а не раціональному пізнанню. Душа людини – серце – є не стільки шляхом пізнання, скільки його глибинним витокком. Єдиний шлях самоствердження, самовдосконалення, що допоможе уникнути помилок, – улюблена справа людини, що поглинає її.

Українська філософія ХІХ–ХХ ст. (С.М. Олійничук, П.А. Грабовський, І.Я. Франко, Леся Українка) як моральний ідеал розглядає всебічно виховану особистість, її повну свободу. Зокрема, І. Франко, заперечуючи “всяку владу людини над людиною”, стверджує природне прагнення людини до добра. Гуманізм і солідарність, на його думку, характеризують моральний прогрес.

Представник “нової релігійної свідомості” В.К. Липинський зазначав, що до державної праці необхідно залучати найкращих лідерів-організаторів. Тільки вони дбають про майбутнє, тільки вони зацікавлені в зростанні, зміцненні держави, і тільки вони беруть на себе за цю державу не тимчасову, а постійну, аж до смерті та після смерті, перед своїми нащадками відповідальність.

Отже, аналіз розвитку західної, східної й української філософії дає підставу стверджувати, що в тій чи іншій формі звернення наукової думки до проблеми виховання лідерських якостей відбувалося завжди. Вивчення цієї проблеми було пов'язано з потребою виховання для держави сильних лідерів.

Ретроспективний аналіз педагогічної літератури з проблеми виховання лідерських якостей школярів показав, що протягом історії дослідники не раз зверталися до цього питання.

Найбільш важливого значення вивчення лідерських якостей набуло в Новий час. Англійський філософ Дж. Локк вважав, що люди народжуються з повністю чистою душею, подібно до білого паперу або до чистої дошки, яка потім заповнюється записами у процесі накопичення людиною знання та життєвого досвіду. Він вважає, що люди набувають знань, ділових і лідерських якостей тільки внаслідок досвіду, впливу матеріальних тіл на органи чуття.

Видатний учений Я.А. Коменський надавав ідеї всебічного й гармонійного розвитку кращих якостей особистості великого значення. На думку педагога, “осягнення всебічного пізнання речей, оволодіння ними та вживання їх можливе не інакше, як тільки з допомогою нового...” [7].

Новаторськими для свого часу були висловлювання І.Г. Песталоцці про те, що головне завдання виховання – привчити дитину до неупередженої та різноманітної діяльності й самодіяльності, які повинні лягти в основу розвитку її сил та здібностей.

Німецький педагог А. Дістервег сформулював ряд дидактичних правил, висунув єдність трьох принципів: природовідповідності, культуровідповідності, самодіяльності як прагнення розвивати ділову дитячу творчу активність.

Про необхідність розвитку та підтримки оригінальності як прагнення проявити особистий почин у своїй діяльності підкреслював у своїх працях К.Д. Ушинський. На думку педагога, у дитини необхідно розвивати гуманність, чесність і правдивість, працьовитість, дисциплінованість, почуття відповідальності, почуття власної гідності, що поєднується зі скромністю, привчати їх завжди ставити спільні інтереси вище за особисті.

На початку ХХ ст. у радянській педагогіці набувають поширення ідеї вільного виховання, пріоритетами якого є самостійність, задоволення запитів дітей та юнацтва, їх участь у виробничій праці як необхідна основа життя. Саме на таких засадах С.Т. Шацьким було засновано перший дитячий клуб для дітей віком 9–14 років, у якому всіляко заохочувалися самодіяльність, саморозвиток, ініціатива.

На початку ХХ ст. проблема лідерства стосовно дитячих груп розглядалася через поняття “вожацтво” (вожацтво – загальноприйнятий у той час термін, що позначає лідерство в дитячих групах).

Чітко проблема вожацтва була сформульована в 20–30-х рр. ХХ ст. (Є.О. Аркін, П.П. Блонський, Д.Б. Ельконін, А.С. Залужний, С.О. Лозинський, А.С. Макаренко та ін.).

В “Основах нової педагогіки” В.П. Вахтеров відзначає важливу роль ватажків, які найчастіше задають напрям групи, заражають членів групи своїм настроєм. Відповідно до його дослідження, діти-ватажки, насамперед, повинні відрізнятися фізичною силою, потім спритністю, розумом, перевагою у віці, сміливістю, добротою, успіхами в школі.

Є.О. Аркін досліджував взаємини дітей 4–8 років. На думку вченого, проблема вожацтва повинна бути визнана однією з основних проблем при вивченні еволюції дитячого колективу. Серед якостей дитини-ватажка основним Є.О. Аркін називає ініціативність.

Одна з перших докладних публікацій з проблем вивчення дитячих колективів у 1920-х рр. належить Г. Фортунатову. У своїй роботі він дав диференціацію членів колективу за особливостями їх поведінки й деякими характерологічними властивостями: ватажки й організатори, що мають тверду цілеспрямованість; активісти, які володіють особистою ініціативою, але твердість характеру для них необов'язкова; виконавці; одиночки, що живуть своїм життям; бунтарі, які вступають у боротьбу з ватажками, з установленнями, прийнятими в колективі; зацьковані члени колективу.

Серед досліджень цього періоду на особливу увагу заслуговують праці А.С. Залужного, присвячені проблемі вожацтва. За даними вченого, ватажки, або ініціатори, виявляються вже в дошкільному віці. Серед якостей ватажків А.С. Залужний називає активність, високий рівень розумового розвитку. Вчений пропонує також типологію ватажків, яких він поділяє на ситуативних і постійних. На думку дослідника, дітей-організаторів характеризує швидка здатність приймати й формулювати рішення, уміння діяти, виділяти в тій чи іншій роботі істотні моменти, уміння планувати роботу.

Д.Б. Ельконін, як і А.С. Залужний, критикує дослідження, котрі доводять, що якості окремої особистості визначають можливості її вожацтва. Для нашої роботи цінним є висновок Д.Б. Ельконіна про те, що за відповідних умов ватажком може бути й буває в дійсності кожна дитина – зараз одна, наступного разу – інша. Пізніше Д.Б. Ельконін описує три основні соціально-психологічні типи: ватажок-диктатор, що придушує дитячий колектив; емоційний організатор, що захоплює дитячі колективи “цілим рядом яскравих емоційних моментів”; ватажок, якого можна назвати інтелектуальним раціоналізатором або “сухим укажчиком”.

Чітко й коротко сформулював підсумки вивчення вожацтва П.П. Блонський: за його визначенням, ватажок являє собою ніби квінтесенцію характерних якостей цього колективу. Ватажок великою мірою має ті якості, які є ідеальними для цього колективу. Це одна з основних причин, на думку дослідника, чому він стає ватажком. Серед лідерських якостей П.П. Блонський називає: розум, наполегливість, рішучість, ініціативу, а також фізичний розвиток.

Ми бачимо, що дослідники того часу найчастіше розглядали проблему ватажка як проблему особистості в колективі, точніше в групі.

Власні зауваження про необхідність стимулювання ініціативних дій та ініціативності залишили класики радянської педагогіки: Н.К. Крупська, А.С. Макаренко. Так, Н.К. Крупська, приділяючи багато уваги питанням виховання дітей, розглядала формування лідерства (активу) в умовах піонерської організації. Говорячи про роботу активу, педагог відзначала, що необхідно не “їхати” на невеликому активі, а кожному підліткові давати справу, за яку він був би відповідальний і на якій міг би розгорнути свої сили [3]. У статті “Шкільне самоврядування й організація праці” вона відзначала, що однією з найважливіших функцій шкільного самоврядування є розвиток у дітей організаторських навичок, ініціативи, самостійності.

А.С. Макаренко проблему лідерства спеціально не досліджував, але фактично аналізований феномен лідера, організатора органічно входить у його вчення про колектив. На його думку, організатор – це людина, яка вмiє наказувати товаришеві й підкорятися йому [5, с. 109]. А.С. Макаренко відкрив ряд важливих теоретичних положень про лідерство в первинному колективі. Він визначив ті умови, у яких ділові відносини стають найбільш ефективними. Найважливіша із цих умов – реальна можливість для кожного члена групи прийняти на себе відповідальність [5]. А.С. Макаренко переконаний, що на чолі колективу має бути обов'язково єдиноначальник, одна особа, яка за типом своєї влади як єдиноначальник все-таки не є диктатором, але водночас є уповноваженим цього колективу.

Отже, у 20-ті рр. ХХ ст. проблема виховання лідерських якостей була поставлена, але всебічне, цілісне вивчення розпочалося пізніше.

На жаль, аналіз проблеми саме лідерства в дитячих об'єднаннях у 1940–1990-х рр. практично не здійснювався. Увага вчених-дослідників концентрувалася на іншому аспекті проблеми лідерства – на учнівському самоврядуванні й на соціальній активності піонерів.

Дослідження, проведені в 50-х рр. ХХ ст. З.А. Мальковою, І.С. Мар'єнко, Л.І. Новиковою, показали, що з аналізу праць А.С. Макаренка випливає найважливіше положення про учнівське самоврядування в шкільному колективі: колектив і його органи самоврядування за певних педагогічних умов ефективно формують відповідальність і ряд інших морально-етичних лідерських якостей учнів.

Особливе місце в різноманітній проблематиці досліджень посідає питання розвитку суспільної активності дітей. Період інтенсивного наукового вивчення досвіду виховання соціальної активності припадає на 1960–1990-ті рр. У цьому плані цінний внесок в аналіз проблеми зробили члени Всесоюзної піонерської організації імені В.І. Леніна.

В.О. Сухомлинський довів, що практична діяльність – це основа розвитку соціальної активності школярів. Особливістю поглядів В.О. Сухомлинського є діяльнісний підхід до виховання соціальної активності, тобто розгляд переживань учнями в життєвих, виниклих спонтанно або педагогічно організованих ситуаціях різних душевних станів [10].

Проблеми самоврядування в 1960-ті рр. досліджували М.М. Зосимов, В.М. Коротов. Наприклад, М.М. Зосимов розглядав учнівське самоврядування в школі як засіб формування суспільної активності учнів. У працях В.П. Коротова висвітлено питання змісту, педагогічного керівництва самоврядуванням школярів.

Формуванню юних громадських працівників та організаторів присвячено дослідження А.Н. Лутошкіна. Учений розглядав основи організаторської роботи, її закони, правила, особливості.

Формування активної життєвої позиції висвітлено в працях В.Д. Іванова; стимулювання лідерства в групах підлітків – А.Л. Уманського.

У межах дослідження проблем особистості та колективу вивчали питання про лідерські якості особистості й вибір членами групи лідера. Лідером стає найбільш ініціативна, активна та досвідчена особистість, яка цілеспрямовано прагне стати лідером (Н.С. Жеребова), при цьому враховується, що лідер однієї групи зовсім не обов'язково стане лідером іншої групи (Т.М. Мальковська). У праці А.Л. Уманського також відзначено, що, маючи від народження певні задатки, людина не обов'язково стає лідером. Для цього необхідно вмiти реалізувати

наявні можливості. Розглядалося питання залежності процесу становлення лідера від його відносин із членами групи (В.І. Зацепін та ін.). Було встановлено взаємозв'язок між цінностями групи та цінностями потенційного лідера (Н.С. Жеребова); рівнем розвитку колективу й роллю лідера (Т.М. Мальковська); рівнем розвитку колективу та кількістю лідерів у групі (Л.І. Уманський). У групі може існувати кілька лідерів: лідер-організатор, лідер-ініціатор, лідер-натхненник, лідер-ерудит тощо (Л.І. Уманський); лідер-виконавець (Б.Д. Паригін); конструктивний лідер, актуальний лідер, традиційний лідер, лідер-оптиміст, випадковий лідер (А.Л. Уманський).

У сучасній педагогічній науці найбільш яскраво позначилися такі проблеми: сутність лідерського потенціалу; сутнісні характеристики лідерської компетентності; педагогічні умови ефективного розвитку лідерських якостей.

Так, наприклад, російська вчена Т.Є. Вежевич у своєму дослідженні доводить, що розвиток лідерських якостей старших школярів буде успішним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: використання сучасних діагностичних методик для моніторингу динаміки розвитку лідерських якостей у школярів; використання ефективних педагогічних технологій управління розвитком особистості; створення тимчасового або постійного поля самоактуалізації в освітньому просторі для соціального розвитку особистості при її максимальній індивідуалізації [1, с. 9–10].

Істотний внесок у розуміння лідерського потенціалу зробило дослідження, проведене О.А. Павловою на базі тимчасових дитячих об'єднань. Як і Т.Є. Вежевич, О.А. Павлова доводить, що успішність розвитку лідерського потенціалу підлітка визначається створенням певного поля, які автор називає “полем лідерства”, розуміючи під ним сукупність спеціально конструйованих та організованих педагогом ситуацій, що спонукують підлітків до прояву лідерства.

Говорячи про якості, необхідні лідерів колективу, Є.С. Жариков і Є.Л. Крушельницький відзначали, що ці якості, по суті, наближаються до якостей особистості сучасного керівника, і виділили такі його ознаки: вольовий, здатний долати перешкоди на шляху до мети; наполегливий, уміє розумно ризикувати; ініціативний, прагне працювати без дріб'язкової опіки; добре пристосовується до нових умов і вимог; самокритичний, тверезо оцінює не тільки свої успіхи, а й невдачі; критичний, здатний бачити в привабливих пропозиціях слабкі сторони; надійний, дотримує слова, на нього можна покластися; витривалий, може працювати навіть в умовах перевантажень; сприйнятливий до нового, схильний вирішувати нетрадиційні завдання новими методами; стресостійкий, не втрачає самовладання та працездатності в екстремальних ситуаціях; оптимістичний, ставиться до труднощів як до неминучих перешкод, що треба подолати; рішучий, здатний самостійно і вчасно приймати рішення, у критичній ситуації брати відповідальність на себе; здатний змінювати стиль поведінки залежно від умов, може і вимагати, і підбадьорити.

Питання дослідження лідерства, виховання лідерських якостей у школярів порушено у працях сучасних українських учених С. Гармаш, О. Хмизової, В. Ягоднікової та ін. Зокрема, О. Хмизова зазначає, що зростання соціальної ролі особистості свідчить про те, що навіть короткочасна діяльність негуманного лідера може мати негативні суспільні наслідки. Тому так важливо виховувати лідерську позицію в особистості на засадах загальнолюдських цінностей, вод-

ночас розвиваючи її національну самосвідомість. В. Ягоднікова підкреслює, що сьогодні в нашій країні створилася така ситуація, що без визнаних лідерів не можна вижити ні в політичній, ні в комерційній, ні в будь-якій іншій організації. Людям справи необхідний лідер думки, лідер інтуїції, лідер серця. С. Гармаш розглядає процес формування лідерських якостей особистості керівника й визначає, що лідерами стають не з волі організації, а завдяки особистому авторитету, особистим якостям і здібностям, які треба починати формувати в майбутнього керівника під час навчання в навчальному закладі.

Отже, педагогічний досвід засвідчує, що до 1917 р. педагоги-вчені розкривали проблеми впливу однієї особистості на іншу. Подальші дослідження проблем особистості та колективу були присвячені питанням про лідерські якості особистості й вибір членами групи лідера, взаємини лідера та колективу тощо.

Висновки. Таким чином, звернення до історії питання про вивчення лідерських якостей особистості засвідчило складність і багатоаспектність проблеми та дало змогу прослідкувати динаміку розвитку думки науковців у проблемі, що розглядається. Подальше дослідження передбачається провести в напрямі детального вивчення передумов виховання лідерських якостей у працях зарубіжних і вітчизняних психологів.

Література

1. Вежевич Т.Е. Педагогические условия развития лидерских качеств учащихся : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.Е. Вежевич. – Улан-Удэ, 2001.
2. Гармаш С.А. Лідерські якості особистості керівника як запорука успіху / С.А. Гармаш, О.Е. Гашутіна // Управління інноваційними проектами та об'єктами інтелектуальної власності. – 2009. – С. 37–44.
3. Крупская Н.К. Школьное самоуправление и организация труда / Н.К. Крупская // Педагогические сочинения : в 10 т. / [под ред. Н.К. Гончарова, И.А. Каирова, Н.А. Константинова]. – М. : Изд-во Академии пед. наук, 1959. – Т. 3. – С. 55–59.
4. Ливайн С. Лидер в тебе / С. Ливайн, М. Кром. – М. : Прогресс-литера : Яхссмен, 1995. – 240 с.
5. Макаренко А. О воспитании / А. Макаренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Педагогика : большая современная энциклопедия / [сост. Е.С. Рапацевич]. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.
7. Подольська Є. А. Філософія / Є.А. Подольська. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
8. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.
9. Педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / [В.А. Сластенин и др. ; под ред. В.А. Сластенина]. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
10. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека / В.А. Сухомлинский. – Мн. : Народная асвета, 1978. – 288 с.
11. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников / Л.И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
12. Хмизова О.В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О.В. Хмизова. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2010. – 21 с.
13. Ягоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В.В. Ягоднікова. – О. : Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2005. – 190 с.

АНДРСЄВ М.В.

ПІДЛІТОК У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Перед дослідниками, які опікуються проблемами виховання, завжди постає питання вікових особливостей вихованця. Без урахування цього фактора неможливо говорити про дієвість тих або інших педагогічних засобів, неможливо